

Mi befolyásolja a német nyelvjárások használatát az elektronikus médiában?*

1. Bevezetés

A következő értekezés alapötlete egy néhány évvel ezelőtt Pozsonyban, a „Társaság a nyelvért és a nyelvekért” nyelvész kör konferenciáján kirobbant heves vita nyomán keletkezett. A vita középpontjában az a kérdés állt, hogy Franz Beckenbauer egy akkoriban aktuális tévéreklámban eredeti, autentikus nyelvjárást használ-e, vagy csak egy, mintegy utólag létrehozott, rekonstruált dialektust utánoz. Magam az utóbbi véleményt képviseltem, mert úgy véltem, hogy a szimuláció a hirdetés pragmatikus céljait szolgálja: a lehető legszélesebb körben kívánja azt a benyomást kelteni, hogy a „császár” bajor nyelvjárásban beszél. Álláspontomat többek között azzal indokoltam, hogy sok nyelvhasználó gyakran már mindössze néhány sajátos – nyelvészeti-dialektológiai szempontból nem is jelentős – jellemzővel ellátott szövegrészt nyelvjárásiként azonosít, ami valószínűleg a reklámkészítők legfontosabb célja volt.

A társadalmi környezet, a német nyelvhasználók attitűdjei a nyelvjárásilag befolyásolt nyelvi formák tekintetében az utóbbi évtizedekben pozitív irányba változtak. Nincs azonban egyetértés abban, milyen mértékben jeleznek ezek a tendenciák egy tényleges „nyelvjárásreneszánszot”. Helin azon tézisét, hogy a nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok új népszerűsége egyfajta ellenreakció az ideológiák és technológiák globalizációjára, illetve részben az angol nyelv világszerte az élet minden területén tapasztalható előretörésére, azzal egészíti ki, hogy különféleképpen értékelhetők a társadalmi változások és az egyéni nyelvhasználók motivációi is (vö. Helin 2004: 6). Az embereknek egy kisebb, átláthatóbb világ utáni vágya, amelyet akár „új hazának” is hívhatnánk, szintén visszatükröződhetnek ezekben a reakciókban. A 21. században sokan egyre kevésbé azonosulnak a domináns állammal, inkább azokhoz a kisebb egységekhez, régiókhöz kötődnek, amelyekben élnek (példaként vö. Stolz 2008). Ezt a vélekedést és azt a nézetet, miszerint a német nyelvjárások pozitív megítélése részben a modern média hatásaként értelmezhető, többen is osztják. A nyelvjárásilag befolyásolt nyelvi formák rádióban és

* A cikk a szerző német nyelven megjelent publikációjának (Brenner 2010) átdolgozott és kibővített változata. A szaknyelvi segítségért köszönet Gyarmathy Dorottyának.

televízióban tapasztalható előretörését támogatólag egészíti ki az új kommunikációs formákban (pl. e-mail, SMS, chatszobák) való elterjedésük.

Ezen új kommunikációs formák nyelvváltozatairól szólva fontos megemlíteni, hogy a német anyanyelvű beszélők esetében megítélésük változatos. Amennyiben a szövegek beszélt nyelvi vagy írott nyelvi koncepciók alapját vesszük kiindulási pontnak (vö. pl. Schwitalla 1997: 16), amelyet aztán valamelyik formában realizál a nyelvhasználat során az adott személy, úgy véleményem szerint ezek a formák egyfajta amalgám formákat reprezentálnak, tehát mindkét koncepció elemeit tartalmazzák, írott nyelvi megjelenési formájuk ellenére. Mivel az internetes és SMS-szövegek általában direkt és azonnali kommunikációs formát jelentenek, ahol a reakciók gyors egymásutánisága jellemző, a nyelvhasználat során egyfajta koncepcionális beszélt nyelvi dialógust folytatnak a kommunikáció szereplői. A német nyelvet autentikus módon beszélőkben ez a kommunikációs helyzet közvetlenül előhozza a pszichológiai intimitás képzetét, amely a nyelvjárást ismerők körében szinte automatikusan elmozdítja a szövegprodukciónak a dialektus irányába. Természetesen a német nyelvterületen belül nagyok a különbségek, és ez összefügg a helyi vagy regionális dialektusok elterjedtségével, illetve használatuk társadalmi megítélésével is.

A német dialektológia keretein belül a nyelvjárásoknak ez a fajta előretörése egyrészt regionálisan különbözőképpen értékelődik, másrészt ugyanennek a háttérre a nyelvi valóság tekintetében kritikusan megkérdőjelezhető. Löffler (2000: 2040) a német nyelvterület négy részre osztását javasolja a nyelvjárások szerepe szerint (észak, közép, dél és a különleges helyzetű Svájc): északon nem áll rendelkezésre komolyabb innovatív hatás a nyelvjárásokra vonatkozóan, a társadalomban csupán több tolerancia tapasztalható az északnémet (niederdeutsch) nyelvjárásokat használókkal szemben, ami a korábbi évtizedekben nem volt jellemző. A zárt német nyelvterület középső és déli részén, illetve a médiában a regionális nyelvváltozatok gyakoribb használata tapasztalható, ez azonban Löffler szerint inkább a ténylegesen létező nyelvhasználat intenzívebb közvetítése, mintsem nyelvjárási hullámnak értékelendő. Az a megállapítás azonban, hogy a 20. század 70-es, 80-as éveitől a köznyelvi vagy más, többé-kevésbé nyelvjárásias formák aránya az elektronikus médiában erősen megnövekedett, szintén beleillik ebbe a képbe. Különösen kiemelendő a magánkézben lévő helyi rádióadók elterjedése, amelyek a nyelvjárásilag rögzült nyelvterületeken kísérőprogramjaikban gyakrabban használják a nyelvjárásilag jellemző formulákat. De még Ausztrián belül is komoly eltéréseket lehet találni az internetes és az SMS-szövegek használatát tekintve, hiszen Tirolban vagy Vorarlbergben (itt egyébként a beszélt alemann nyelvjárások ráadásul nagyon eltérnek a többi osztrák tartomány közép- vagy délbajor alapú dialektusaitól) erős a dialektusok hatása, míg Bécsben ez nem annyira jellemző. A már említetten különleges nyelvi helyzetű, dominánsan alemann dialektusokat beszélő svájci német nyelvterületen pedig Christen (2008, 2014) szerint a fiatalabb generációkra már egyfajta kettős íráselsajátítás jellemző: a magánjellegű írásos közléseket nyelvjárásban írják, a hivatalos jellegűeket pedig sztenderd német formában.

A kommunikáció ezen formáit mindenekelőtt a fiatalabb generáció használja olyan intenzitással, amely korábban, az információs társadalom korszaka előtt

lehetetlen lett volna. Ebben az összefüggésben a magyar nyelv vonatkozásában is innovatív és új jelenségeket észlelhetünk (vö. pl. Veszelszki 2013, 2014, 2015), ugyanakkor a nyelvjárások hatását még érdemes volna vizsgálni. A német nyelvhasználók esetében ezek a jelenségek alapvetően abban mutatkoznak meg, hogy gyakran nyelvjárásilag megformált szövegrészeket használnak, ezáltal valószínűleg többek között a kommunikáció intimitását és érzelmi tartalmát kívánják hangsúlyozni. A nyelvjárásokat a filmekben is egyre gyakrabban alkalmazzák, példaként említhetnénk ezen a helyen a „Der Schuh des Manitu/Manitu bocskora” című filmet (lásd ehhez Geyer 2007 részletes elemzését is), illetve a „Ein Schweinchen namens Babe/Babe” című film újrászinkronizált verzióját (az utóbbi filmben az osztrák régiók különböző német dialektusait rendelték hozzá az audiovizuális fordítás által az egyes állatfajokhoz). A filmsorozatokat azonban egyre gyakrabban terjesztik az internet és nem pedig a szokásos kommunikációs csatornák segítségével: példaként erre a „YouTube” videómegosztó portálon a nyelvhasználók számára elérhetővé tett kisfilmeket lehetne említeni. Ahogy arra Rösch (2009) rámutat, jelenleg hihetetlen mértékben fellendült a híres filmek részleteinek nyelvjárásai utószinkronizálása. Letöltésre kínálják például a Tagesschau (Híradó) adásait svábul, egy rövid filmsorozatban pedig a Star Warsból / Csillagok háborújából ismert császár használ kölsch (Köln és környéke nyelvváltozata) nyelvjárásai kifejezéseket. Ezen kisfilmek audiovizuális megjelenése megfelel a legújabb technikai lehetőségeknek; a hangminőségekre, a háttéreffektekre éppúgy ügyeltek, mint a regionális megnyilatkozások autentikus voltára. Az interneten nyelvjárásai kurzusokat kínálnak, és az online nyelvjárásai szótárak is ugyancsak nagy népszerűségnek örvendenek a német nyelvterületeken belül.

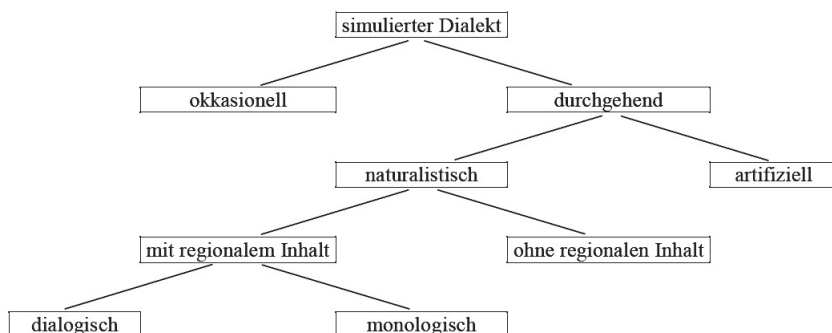
A bevezetést lezárva tehát megállapítható, hogy a „nyelvjárások és a média” kapcsolódása egy olyan kutatási területet jelent, amely a dialektológia szemszögéből nézve általában, a német nyelvjárásstanéból nézve pedig különösen a 20. század 80-as éveitől induló új kutatási témák közé sorolódik (vö. Brenner 2004a: 15). Ez az interdiszciplináris terület nemcsak a kommunikációtudományok perspektívájából értékes, hanem a nyelvjárásstan specifikus szemszögéből kiindulva is elméleti alapot teremthet a további vizsgálatokhoz.

2. Problémafelvetés: német nyelvjárások és az elektronikus média

Amikor a német nyelvű elektronikus médiában való nyelvjárás-használat témakörében egyfajta elméleti kiindulási alap szükségességéről, illetve az alapvető kérdésfelvetésekről beszélünk, elsőként figyelembe kell vennünk a nyelv és a média összefonódásának különböző aspektusait. Ez a terület már egy jó ideje több tudományos diszciplínának is fontos kutatási témákat ad, mint például a kommunikációkutatásnak, a kultúrtörténetnek, az antropológiának, a szemiotikának, a megismeréstudománynak és nem utolsósorban a nyelvtudománynak. Különös figyelmet érdemel az a gondolat, hogy a modern médiumok fejlődése formálja

a nyelvi fejlődést, és a társadalmi folyamatokra is hatással van (vö. Kallmeyer 2000a: VII). Kallmeyer (2000b) a szakmai vita aktuális állását ennek megfelelően összegzi, Schmitz (2000) részletesen tárgyalja a modern médiumok fontos szerepét, illetve a nyelvészeti szempontú vizsgálatukat, az új médiumok értékelését a kommunikációkutatás oldaláról pedig például Luginbühnlél (2005) találhatjuk. Mivel az elektronikus médiumok akusztikus (szöveg, hang, zajok) és optikai információkat is dokumentálnak, és ezeket különféle elemzésekre hozzáférhetővé teszik (vö. Maurer-Lausegger 2004: 23), ez az interdiszciplináris megközelítés ismételten fontos a téma alapvetése szempontjából. Nem utolsósorban a tömegkommunikáció sajátosságait is figyelembe kell venni.

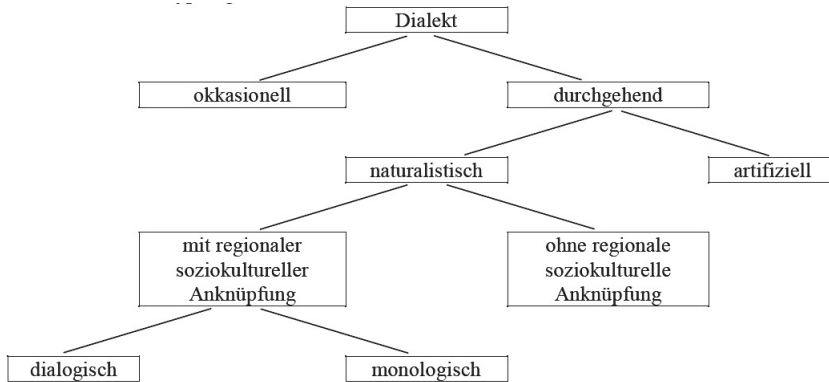
A nyelvjárásilag többé vagy kevésbé befolyásolt német nyelvi formák médiában való előfordulási módozatainak leírása a következő lépés a kutatási terület leszűkítéséhez. A német nyelv közismerten Európa legváltozatosabb nyelvei közé tartozik (vö. Barbour–Stevenson 1998), így ezt a tényt a média egyes területeinek vonatkozásában is figyelembe kell venni. Általában egyenlőségjelet tesznek a regionális változatok (tehát a diatopikus, területi változatok) és a nyelvjárási változatok közé. Hutterer (1991: 23) a nyelvjárásokat diatopikusan (területileg meghatározott), diasztatikusan (társadalmi rétegekhez köthető, szociokulturális különbségek), illetve diafázikusan (az alkalmazott nyelvi stílus különbözőségei) meghatározott jelenségekként értelmezi. A területi, szociális és szituatív dimenziók tehát a nyelvjárási jelenségek megítélése és leírása során elsődleges tényezőknek számítanak. A nyelvjárások médiában való megjelenési formáinak leírásánál kiindulásként elsőként a nyelvjárások megjelenési formáinak témaköréről általánosságban kell elgondolkoznunk. Hein (1983) és Schenker (1977) cikkei kimerítően foglalkoznak a nyelvjárásoknak az irodalom területein való megjelenésének a témakörével, illetve a nyelvjárásoknak az irodalomba való adaptálásával. Ennek a rendszerszerű ábrázolásának alapjaként Schenkernél (1977: 39) a következő összefoglaló táblázat szolgál:

1. ábra. Nyelvjárások megjelenítése irodalmi szövegekben Schenker alapján

Ahogy ebből is látható, ennél az ábrázolásnál a középpontban a „szimulált nyelvjárás” és a vele ellentétes „háttérnyelvjárás” közötti megkülönböztetés áll.

Ezt azonban nem lehet mindig egyértelműen megkülönböztetni, ahogy arra már Geyer (2007) is rámutatott. Nehezen meghatározható, hogy mely elemek vezethetők vissza a nyelvjárasi szövegrészeket szándékos betoldására és melyek a szerző nyelvjárasi kompetenciájára. A nyelvjárasi jelenségekre tehát inkább kiindulópontokként tekinthetünk, és ennek megfelelően Geyer (2007) a következő újragondolt, szisztematikus szemléletet javasolja:

2. ábra. *Nyelvjárások megjelenítése Geyer szerint*

Ez a tipológia a filmekre is kiterjeszhető, általános alapként érvényes a média-szektor fiktív műfajaira (filmek, szappanoperák stb.), így a kérdésfeltevéseinkhez is megfelelő kiindulási alpnak számít. A média nyelve ugyanis egy adott nyelv összes változatát és stíluszintjét felhasználhatja/alkalmazhatja. Mindazonáltal azt a tényt is figyelembe kell venni, hogy egészen a legutóbbi évtized előtt a sztenderdhez közeli változatok tették ki a szövegrészek legnagyobb hányadát, és biztosan ezek adják még máig is az elektronikus média szövegprodukciónak egy jelentős részét. Ennek fő oka a nem egy régióhoz kötött közönség (hallgatók és nézők) ténye, illetve a rádió- és tévétársaságok ökonomikus (gazdaságosságra törekvő) logikája. Másképp megfogalmazva: a német nyelvű médiában a mai napig egy, a köznyelvihez közeli nyelvváltozat használatos elsődleges kódként, Svájc német nyelvű területének kivételével. Itt ugyanis a médiában használatos szöveg-típusokban – ahol egyébként korábban egyértelműen és előszeretettel alkalmazták őket – a köznyelvihez közeli szövegek visszaeséséről számolnak be (vö. Burger 2005: 367–9).

A fent ismertetett gondolatok alapján jelen tanulmány célkitűzése, hogy szerény impulzust adjon a német nyelvű elektronikus médiában megjelenő nyelvjárasi jelenségek nyelvészeti megközelítésének elméleti alapjairól folyó vitához. Mivel ezzel kapcsolatban nem áll rendelkezésünkre koherens elméleti keret, meg kell fogalmaznunk néhány tételt, amelyek gyümölcsözővé tehetik a további eszmecsere-t. Alapvető kérdéseket kell tisztáznunk annak érdekében, hogy megtalálhassuk és megfogalmazhassuk azokat az általános tényezőket, amelyek együttesen formálják és határozzák meg a német nyelvű elektronikus média nyelvhasználatát.

Elsődlegesen a klasszikus audiovizuális médiumokra, mint a rádió és a televízió, koncentrálok, de megjegyzendő, hogy a bevezetőben említett új kommunikációs csatornák, például az e-mail, az SMS vagy a chatsobák, szintén lényegesek lehetnek a téma tárgyalásakor. Ezekkel a szempontokkal jellemezhetők majd a nyelvjárási elemekkel gazdagított tévé- és rádióműsorok konkrét kommunikatív-nyelvjárási sajátosságai. Ahogy azt korábban említettem, az, hogy miként jelenik meg a társadalmi, nyelvi sokszínűség ezekben a médiumokban, és ezt a nyelvhasználók miként értékelik, illetve fogadják, központi kérdésnek minősül.

Mindez annál is inkább fontos, mert a médián kívüli valóság (vö. Burger 2005: 172–5) ezeknek a médiatermékeknek a producerei és színészei számára rendszerint inkább a színrevitel alapjául szolgál csak. Első példaként a német elektronikus médiában való nyelvjáráshasználatot kell a megfontolások közepontjába állítani. A nyelvjárásfok specifikus besorolása azért is érdekes, mert ebből nemcsak nyelvészeti szempontból releváns kutatási eredmények születhetnek; fontos információkat és háttérismereteket szolgáltathatnak a médiumok tulajdonosai és döntéshozói számára is. Ezeket figyelembe vehetik a médiaszakemberek képzésénél és továbbképzésénél, a nyelvjárásra és a nyelvjárási szövegrészekre vonatkozó információkat elérhetővé tehetik a különböző rádiós és televíziós produkciókban a műsorvezetők és a színészek számára is, méghozzá nem pusztán szűk, médiaspecifikus szemszögből értékelve ezeket.

3. A nyelvjáráshasználat aspektusai a német nyelvű elektronikus médiában

Ahhoz, hogy megválaszolhassuk a szövegrészek nyelvjárási fokának és a nyelvi sokszínűség ábrázolásának kérdését a német nyelvű elektronikus médiában, meg kell határoznunk az ezeket alakító legfontosabb kérdéseket. Először is meg kell említenünk a médiaspecifikus tényezőket, ahogy azt már korábban említettem, noha a médianyelv minden variánsra és stílusra nyitott, mégis biztosan vannak olyan szövegtípusok, amelyek könnyebben képesek befogadni a nyelvjárási elemeket. Mivel egyre inkább a magazinforma dominál, és mivel a médiapaletta összképét – a valóságban létező nyelvi sokféleség leképeződéseként – a szövegfajták sokszínűsége jellemzi, ezen a helyen nem tudunk szövegtípustól függő leírást adni. Fel kell tennünk viszont az úgynevezett „laikusok” kérdését a médiában, az ő esetükben ugyanis „nem szándékolt nyelvjáráshasználat” lehet inkább tipikus az esetek többségében. Mint ahogy többek között Burger (1996) is definiálja, a médiaesemények „laikus” résztvevői azok, akik nem hivatásszerűen szerepelnek a gyártott műsorokban, és nem rendelkeznek semmiféle ehhez szükséges specifikus ismerettel.

A kérdés többek között azért is nagyon összetett, mert a „laikusok” egyre többször tűnnek fel egyenjogú résztvevőként az egyes adásokban/műsorokban, ugyanakkor általában a médián kívüli „való világ” stilizált megjelenítőiként állítják be őket, például a beszélgetős műsorok háttéremberüként. Az újságírókon és a szakértőkön túl így a „laikusok” is egyre gyakrabban tűnnek fel a legkülönfé-

lébb szerepekben. Nyelvészeti szempontból nézve leginkább az figyelhető meg, hogy folyamatos átmenet van egy hipotetikus „médiaprofi” (ami a mai valóságban a különböző helyi és regionális szinteken megint csak más-más jelentéssel bírhat) és egy „laikus/amatőr” között, aki a definíció szerint semmiféle, a média világára vonatkozó specifikus információnak nincs birtokában. Mivel azonban a médiavilág belső helyzete és a forgatások körülményei egyre inkább átláthatóbbá válnak, többek között az egyes programok egyre inkább befogadóközelivé alakítása miatt, feltételezhető, hogy nem feltétlenül létezik éles határ egy szakértő – aki rendszeresen feltűnik egy-egy adásban – és egy mindenféle specifikus előismeretet nélkülöző kezdő között. Ennek megfelelően a laikusok elsődleges szóbelisége és a médiszakemberek (vö. Burger 1996) előre megtervezett beszélt nyelvének másodlagos szóbelisége nyelvészeti szempontból nem választható el élesen. A másik kérdés a műsorvezetés és a műsorvezető szerepe. Újságírói szemmel nézve a műsorvezetés és a műsorvezető személye az adott műsor vonatkozásában kulcsfontosságú. A műsor központi személyének a fő célja és feladata, hogy az adó, az adás és a közönség között közvetítsen és koordináljon. A legfontosabb feladatokat és szerepeket Burger (2005: 310) a következőképp vezeti be: a műsorvezetőnek egyfajta szervező, ezen kívül értelmező, valamint végső soron egy szociális szerepet (mint egyfajta beszélgetőpartner-pótlék a befogadó/néző, illetve hallgató számára) is be kell töltenie az adásban.

Mivel azonban a műsorvezető gyakran megtervezett és előre előkészített kommentárokkal és szövegekkel dolgozik (sőt néha kivetítőről vagy egyéb segédeszközökről olvassa fel ezeket), ezen szövegrészek esetében a koncepcionális írásbeliség vagy szóbeliség kérdése relevánsnak tekinthető. Schwitalla (1997: 16–8) például azért használja ezeket a fogalmakat, hogy ismertesse az elhatárolási nehézségeket az olyan különféle szövegtípusok esetén, amelyek ugyan ténylegesen is megvalósultak írott vagy beszélt nyelvként, de koncepcionális írásbeliségen, illetve szóbeliségen alapulnak. Hennig (2000) rámutat arra, hogy a „beszélt nyelv” fogalmának heterogenitása az erről való puszta kijelentéseket is rendkívül megnehezíti. A szerző által javasolt „prototípusmodell” azonban megkönnyítheti a kutatások keretei között a szövegtípusok kiválasztását. Más szerzők, például Fiehler (2000), kevésbé találják használhatónak ezt a felfogást, és inkább a kommunikatív praktikák koncepcióját javasolják (vö. Fiehler 2000: 103). Mindez rámutat a műsorvezető és az általa használt nyelv különleges szerepére, így egészen biztos, hogy az általa létrehozott szövegrészleteket tanácsos elkülönítve elemezni.

A fikcionális műfajok esetében úgy tűnik, hogy az adott jelenet képzeletbeliségének mértéke határozza meg a nyelvjárási elemek használatát, ezen műfajok részletes elemzése azonban nem tartozik a jelen tanulmány célkitűzései közé. Nagyon hasonló szerepe miatt ezen a ponton fontos megemlíteni az amerikai filmekben alkalmazott idegen akcentusmintázatot. Ahogy arra Lippi-Green (1997) is felhívja a figyelmet, az amerikai filmekben az idegen akcentus nem ritkán a szereplő karakterábrázolására (származásának, társadalmi réteghez tartozásának a jelzésére) szolgál. A nem megjelenített másnyelvűséget is szinte kivétel nélkül az idegen akcentus eszközével és gazdag árnyalatokkal érzékeltetik. Példaként Lippi-Green (1997: 102–3) bemutatja, hogy a „Schindler listája” című filmben miként beszélnek

a szereplők angolul: a konzervatív zsidók nagyon erős jiddis, a német karakterek német akcentussal rendelkeznek (a legkegyetlenebb szereplőé a legerősebb). Másként jelenik ez meg a Mel Gibson által rendezett „A passió” című filmben, ahol a rekonstruált latin és arámi szövegrészek dominálnak.

A következőkben igyekszünk röviden bemutatni azokat a legfontosabb általános tényezőket, amelyek a szövegek nyelvjárási sajátosságait meghatározzák a német nyelvű elektronikus médiában, azzal a megjegyzéssel, hogy nem lezárt, kész listáról van szó.

1. A területiség/regionalitás általában. Az ORF, SFR, BR csatornák regionális sztenderdekkel rendelkeznek, és nyelvjárási adásokat sugároznak. Hogy mi és hogyan kap nyelvjárási besorolást, az nagyon különböző, a német nyelvterület különböző régióiban a nyelvhasználók szubjektív, részben a média világa által befolyásolt értékeléseit kell elemezni. Ebben az összefüggésben ugyanúgy figyelembe kell vennünk azon nyelvhasználók normatudatát és homogenitásról való vélekedését is, akik viszonylag korlátozott nyelvjárási kompetenciával rendelkeznek. Ez északon és a fiatalabb generációk esetében a német nyelvű közösség egyre nagyobb részét jelenti. A továbbiakban a regionalitásnak/területiségnek nem csupán a tartalomra kell korlátozódnia (vö. Geyer 2007), területi/helyi szociokulturális összefüggéseket ugyanúgy a nyelvjárási szövegek és az ennek megfelelő nyelvi tartalom segítségével is közvetíthetünk.

2. Szociális paraméterek. A szövegalkotók/beszélők szociális státuszát, a különböző életkori csoportokat, a jellegzetes csoportnyelvi hatásokat stb. részletes elemzés alá kell vonni. Ellenőrizni kell az előbbi paraméterek közti összefüggéseket és az adások nyelvi és szövegtípus-specifikus sajátosságait.

3. Szituatív paraméterek. Tézisként az szolgálhat, hogy a médiában tendenciaszerűen nem természetes társalgási helyzetek állnak elő, és a szövegprodukciók is ennek megfelelően alakulnak. A szövegalkotók/beszélők ebben a környezetben különféle beszédreakciókat adnak, amit egyfajta szinkronizálódásként lehetne ábrázolni az esetlegesen a stúdióban jelen lévő, de még inkább a tévékészülékek képernyői előtt virtuálisan odaképzelt szövegbefogadókkal/nézőkkel, illetve hallgatókkal. Ezek a reakciók széles spektrumot fedhetnek le, egy görcsös sztenderdközeliségtől (a hiperkorrekciót is beleértve) egy lazább, nyelvjárási alakokkal tarkított / nyelvjárási dominanciájú beszédmódig. A valóságban természetesen a beszélők szubjektív elképzeléseitől és a normatudatától függ, hogy ténylegesen hogyan is alakulnak a megnyilatkozások. Figyelembe kell venni többek között ugyanakkor a forgatókönyvben előírt, inkább kvázinyelvjárási szövegrészeket is, amelyek a nyelvjárási kontinuumban erős ingadozást mutathatnak, és részben szintén függenek az adott színész vagy műsorvezető nyelvjárási kompetenciájától.

4. A nyelvjárás presztízse. A különféle nyelvjárások köztudottan nagyon különböző presztízzsel rendelkeznek a nyelvközösségekben. A német nyelvi közösségben a bajor a felmérések szerint viszonylag nagy presztízssű, míg a szász ugyanitt a legrosszabb besorolást érte el a megkérdezettek körében. A nyelvjárások társadalmi presztízse és a nyelvjárásilag befolyásolt beszédmódok alapvetően regionálisan különböző árnyalatokat mutatnak (a gyakran idézett észak–déli

különbözőség a legfontosabb, tehát hogy minél délebbre haladunk a német nyelvterületen, annál magasabb a nyelvjárások presztízse). A „Plattdeutsche Welle” („Északnémet Hullám”) arra irányuló egyre komolyabb törekvéseinek ellenére, hogy az alnémet nyelvjárásokat önálló, regionális nyelvként sorolják be, a német nyelvterület északi és középső részén a pozitív változások az utóbbi évtizedekben kéz a kézben járnak az eltűnő, illetve átszerveződő – a nagyobb régiókra jellemző regionális változatok egyre inkább meghatározóbbakká válnak – nyelvjárási kompetenciával.

5. A szövegalkotók/beszélők szándékai. Ezen faktor esetében egyrészt a már fent említett, a „laikusok/amatőrök” és a médiaszakemberek problematikájára vonatkozó kérdésfelvetés érvényes. A német nyelvű beszélgetős műsorok (talkshow-k) vendégei nem ritkán produkálják az úgynevezett „dróthálókerítés-hatást” (az elnevezés egy nagy port felverő adásra vezethető vissza, amelyben a dróthálókerítést [Maschendrahtzaun] nagyon különlegesnek ható, szász meghatározottságú kimondásán élcelődött a média), ami azt jelenti, hogy részben a hiányos normatadatuk miatt az autentikus, nyelvjárásias nyelvváltozatot használják. A megtervezett beszédmódok kontinuumának egyik végén tehát a hétköznapi, normál nyelvjárást médiahelyzetben is használó beszélők állnak. Nem ritkán a nyelvjárás tudatos használata humorforrásként is szolgál (lásd ehhez a már említett „Manitu bocskora” című film részletesebb elemzését [vö. Geyer 2007]). A kontinuum másik végén pedig a sztenderd kiejtés szempontjából iskolázott hírolvasók normatívhoz közeli kiejtése található az olyan országos adásokban, mint például a közszolgálati híradó.

6. A műsorkészítők szándékai. A médiavállalatok felelős döntéshozóinak irányultságai, szándékai mind a műsor-, mind pedig a műsorvezető-típusok kiválasztásánál fontos szerepet játszanak. A televíziós producerek és menedzserek (az üzleti szféra gyakorlatához hasonlóan) hajlanak arra, hogy személyes véleményük vagy elképzelésük alapján hozzák meg döntéseiket, anélkül, hogy a megfelelő szakmai információkat és értékeléseket ismernék. Az ilyen, sokszor amatőr, felületes és át nem gondolt döntések tipikus példájaként említhetjük meg azt a jelenséget, hogy a német magán-televíziók elindulásakor hollandiai műsorvezetőket preferáltak. (Persze figyelembe kell venni a műsorszolgáltatók területi elhelyezkedését is: az országos adók gyakran északon vagy a német nyelvterület középső részén, Hamburgban, Kölnben stb. találhatóak. Ez a tény ugyancsak befolyásolja a fent említett döntési folyamatokat és az ebből fakadó nyelvi következményeket a konkrét adásokban.)

4. Összefoglalás

Bizonyára számos egyéb szempont és tényező fogalmazódott már és fogalmazható még meg a médiában előforduló nyelvjárási szövegek vonatkozásában. Mivel célom a német gyakorlat vázlatos áttekintése volt, nem tértem ki magyar sajátosságokra, vonatkozásokra, bár a területnek számos kiváló kutatója foglalkozott és foglalkozik ma is hasonló kérdésekkel (lásd pl. Kiss 2010; Balázs 2002; Mezey

2010). A korábban restriktív normafogalom a magyar médiumokban is elmozdulást mutat, például Balázs–Szayly–Szilágyi (2010: 171) a Magyar Rádióban az „enyhe nyelvjárásias hangképzés nem kifogásolható! Megengedhető – különösen regionális műsorokban – a köznyelvi kiejtéstől eltérő (nyelvjárás hangokat, például kettőshangzókat használó), de az adott nyelvváltozatot nem ismerők számára is jól érthető beszéd”. Bízom benne, hogy tanulmányom ösztönzőleg hathat a további, akár összehasonlító vagy interdiszciplináris kutatásokra is. Mind a (magyar és német) dialektológia és általában a nyelvtudomány, mind a kommunikáció és médiatudomány, mind pedig maga a média és annak szereplői számára hasznosak lehetnek ezek az alapvető kérdésfelvetések ahhoz, hogy kutathassák, támogathassák a nyelvjárás szövegek tudatos használatát az elektronikus médiában, ami természetesen az egész nyelvközösség nyelvi attitűdjének fontos alakítója.

Végül még záróakkordként egy megjegyzés: Franz Beckenbauer tehát – véleményem szerint – a reklámban nem úgy beszélt, „ahogy a csőre nőtt” (bajor kifejezés a helyi német nyelvjárás használata esetében).

SZAKIRODALOM

- Balázs Géza 2000. *Médianorma. A nyilvános megszólalás esztétikája*. Magyar Rádió, Budapest.
- Balázs Géza 2010. A magyar nyelvjárások reneszánsza. In: Péliné Baán Éva – Mezey Katalin (szerk.): *Nyelvünk és nyelvjárásaink*. Széplalom Könyvműhely, Budapest, 7–20.
- Balázs Géza – Szayly József – Szilágyi Árpád 2010. *Újságíró-ismeretek kezdő és civil újságíróknak. Diák- és Ifjúsági Újságírók Országos Egyesülete*, Budapest.
- Barbour, Stephen/Stevenson, Patrick 1998. *Variation im Deutschen. Soziolinguistische Perspektiven*. Berlin–New York.
- Brenner, Koloman 2004a. *Plosive der deutschen Dialekte in West-Ungarn*. Budapest (= Budapesti Beiträge zur Germanistik, Bd. 44).
- Brenner, Koloman 2004b. Rolle der Dialekte in der deutschen Minderheitensendung „Unser Bildschirm” in Ungarn. In: Helin Imeli (Hg.): *Dialektübersetzung und Dialekte in Multimedia*. Frankfurt am Main, 45–51.
- Brenner, Koloman 2010. Zur Theorie des Dialektgebrauchs in deutschsprachigen elektronischen Medien. In: *Fokus Dialekt. Analysieren – Dokumentieren – Kommunizieren*. Festschrift für Ingeborg Geyer zum 60. Geburtstag. Unter Mitarbeit von Reinhard Bachmaier und Ulrike Kramer herausgegeben von Hubert Bergmann, Manfred Michael Glauninger, Eveline Wandl-Vogt und Stefan Winterstein (= Germanistische Linguistik Heft 199–201) Hildesheim–Zürich–New York, 111–24.
- Burger, Harald 1996. Laien im Fernsehen. Was sie leisten – wie sie sprechen – wie man mit ihnen spricht. In: Biere, Bernd – Hoberg, Rudolf (Hg.): *Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Fernsehen*. Tübingen, 41–80.
- Burger, Harald 2005. *Mediensprache. Einführung in Sprache und Kommunikationsformen der Massenmedien*. Berlin.
- Christen, Helen 2005. Chat und regionale Identität. In: Sabine Krämer-Neubert – Norbert Richard Wolf (Hg.): *Bayerische Dialektologie. Akten der Internationalen Dialektologischen Konferenz 26.-28. Februar 2002*. Heidelberg, 425–38. [Zusammen mit Doris Tophinke und Evelyn Ziegler].
- Christen, Helen 2014. Minoritätendialekt vor Kamera und Mikrofon: Vom unterschiedlichen Umgang mit sprachlicher Varianz im polydialektalen Medienkontext. In: Dominique Huck (Hg.): *Alemannische Dialektologie: Dialekte im Kontakt. Beiträge zur 17. Arbeitstagung für alemannische Dialektologie in Strassburg vom 26.–28.10.2011*. Stuttgart, 13–27.

- Fiehler, Reinhard 2000. Gesprochene Sprache – gibt's die? In: *Jahrbuch der ungarischen Germanistik* 2000, Budapest–Bonn, 93–104.
- Geyer, Klaus 2007. „Des könnt a bisserl eng wern jetzt” – dialektale Elemente und Untertitelung in den Spielfilmen *Indien* und *Der Schuh des Manitu*. (Unveröffentlichte Handreichung des Vortrags, gehalten am 11. 05. 2007 in Forlì im Rahmen der Konferenz „Translation of Dialects in Multimedia” an der Universität Bologna, Italien).
- Hein, Jürgen 1983. Darstellung des Dialektsprechers in der neueren deutschen Dichtung. In: Besch, Werner – Knoop, Ulrich – Putschke, Wolfgang – Wiegand, Herbert Ernst (Hg.): *Dialektologie: ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. Berlin etc., 1624–36.
- Helin, Irmeli (Hg.) 2004. *Dialektübersetzung und Dialekte in Multimedia*. Frankfurt am Main.
- Hennig, Mathilde 2000. Gesprochene und geschriebene Sprache. In: *Jahrbuch der ungarischen Germanistik* 2000, Budapest–Bonn, 105–25.
- Hutterer, Claus Jürgen 1991. *Aufsätze zur deutschen Dialektologie*. (= Ungarndeutsche Studien 6). Budapest.
- Kallmeyer, Werner (Hg.) 2000a. Sprache und neue Medien. (Institut für deutsche Sprache Jahrbuch 1999). Berlin–New York.
- Kallmeyer, Werner 2000b. Sprache und neue Medien – zum Diskussionsstand und zu einigen Schlussfolgerungen. In: *Sprache und neue Medien*. (Institut für deutsche Sprache Jahrbuch 1999) (Hg. Kallmeyer, Werner) Berlin/New York, 292–315.
- Kiss Jenő 2010. Mire valók a nyelvjárások? In: Péliné Baán Éva – Mezey Katalin (szerk.): *Nyelvünk és nyelvjárásaink*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 40–53.
- Lippi-Green, Rosina 1997. *English with an Accent: language, ideology, and discrimination in the United States*. London–New York.
- Löffler, Heinrich 2000. Die Rolle der Dialekte seit der Mitte des 20. Jahrhunderts. In: Besch, Werner – Reichmann, Oskar – Sonderegger, Stefan (Hg.): *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Berlin–New York, 2037–47.
- Luginbühl, Martin 2005. Neue Medien. In: Burger, Harald: *Mediensprache. Einführung in Sprache und Kommunikationsformen der Massenmedien*. Berlin, 425–62.
- Maurer-Lausegger, Herta 2004. Audiovisuelle Dialekt- und Terminologieforschung: Fragen zur Übersetzung und Synchronisation dialektologischer Filme. In: Helin, Irmeli (Hg.): *Dialektübersetzung und Dialekte in Multimedia*. Frankfurt am Main, 21–43.
- Mezey Katalin 2010. Tájnyelv és irodalom, tájnyelv és fiatalság. In: Péliné Baán Éva – Mezey Katalin (szerk.): *Nyelvünk és nyelvjárásaink*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 54–59.
- Schenker, Walter 1977. Dialekt und Literatur. In: *Zeitschrift für Deutsche Philologie* 96: 34–48.
- Stolz, Matthias 2008. Die neue Dialektik. Warum sich die Deutschen heute nicht mehr für ihre Mundarten schämen. In: *ZEITmagazin LEBEN*, 19.06.2008 Nr. 26–18. Juni 2008, (www.zeit.de/2008/26/Dialekte-26?page=1), 2009.05.04.
- Schwitalla, Johannes 1997. Gesprochenes Deutsch. Eine Einführung. Berlin (= Grundlagen der Germanistik 33). Rösch, Eike 2000: *Die elf besten Dialekt-Videos* (<http://www.medienpaedagogik-praxis.de/2009/03/09/die-elf-besten-dialekt-videos/>), gesehen am 08.05.2009.
- Veszelszki, Ágnes 2013. A digilektus hatása a dialóguslevelekre. *Magyar Nyelv* 109: 435–47.
- Veszelszki, Ágnes 2014. Nyelv és kultúra a digitális korszakban. In: Fazakas Emese – Juhász Dezső – T. Szabó Csilla – Terbe Erika – Zsemlyei Borbála (szerk.): *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben*. Budapest–Kolozsvár, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék – Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, 198–205.
- Veszelszki Ágnes 2015. Megfontolások a digitális kommunikáció pragmatikai leírásához. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *A nyelvi pragmatika kérdései szinkrón és diakrón megközelítésben*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 239–50.

Brenner Koloman

egyetemi docens

ELTE BTK Germanisztikai Intézet

SUMMARY

*Brenner, Koloman***The use of German dialects in the electronic media**

The attitudes of speakers of German with respect to dialectally coloured linguistic forms have been changing in a favourable direction in the past few decades. The advance of dialectally coloured linguistic forms in radio and television programs is fostered and complemented by their spreading in novel forms of communication (like e-mail, SMS, chat rooms). The paper explores the major factors that determine the function, extent, and form in which dialectally coloured texts occur in the electronic media. Such fundamental issues are important both for dialectology and linguistics in general and for creative staffs, editors, or actors etc. as they make a deliberate use of dialectal texts possible. The claims of the paper may also prove to be research results that are important for Hungarian dialectology, obviously keeping in mind the more restricted use of dialect in the Hungarian media.

Keywords: German dialects, mass media, language of internet, language of media, use of media, dialectology